

UDC: 37.015.3:811.111:004

Nozimaxon NISHANBAYEVA,

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti

E-mail: nozima.nishanbayeva.06@gmail.com

NamDCHTI professori, pedagogika fanlari doktori M.Yakubbayev taqrizi asosida

METACOGNITIVE STRATEGIES FOR DEVELOPING ENGLISH LISTENING COMPREHENSION SKILLS IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT: SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS

Annotation

Listening comprehension is one of the most cognitively demanding skills in foreign language learning and, paradoxically, one of the least systematically taught. This study examines the scientific-theoretical foundations for developing English listening comprehension skills through metacognitive strategies in digital learning environments, with a particular focus on grades 7–8 learners. We draw on cognitive psychology, psycholinguistics, and metacognition theory, and employ a systematic literature review of sources from Scopus, Web of Science, and ERIC. Our findings point to three converging theoretical pillars: psycholinguistic processing, metacognitive regulation, and digital pedagogical affordances that together provide a principled basis for strategy-informed listening instruction. When metacognitive training is embedded within purposefully designed digital environments, learners develop more autonomous and self-regulated approaches to listening. The framework proposed here is directly relevant to the current reform agenda in Uzbek secondary education.

Key words: metacognitive strategies, listening comprehension, digital learning environment, EFL, secondary education, self-regulation, grades 7–8, metacognitive awareness, listening instruction, digital pedagogy.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ПОСРЕДСТВОМ МЕТАКОГНИТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

Аудирование – один из наиболее когнитивно нагруженных навыков в обучении иностранному языку и, как ни парадоксально, один из наименее систематически преподаваемых. В статье рассматриваются научно-теоретические основы развития навыков аудирования на английском языке посредством метакогнитивных стратегий в цифровой образовательной среде. Акцент сделан на учащихся 7-8 классов. Применяется систематический обзор литературы из баз данных Scopus, Web of Science и ERIC. Результаты позволяют выделить три взаимосвязанных теоретических компонента: психолингвистическая переработка, метакогнитивная регуляция и цифровые педагогические возможности. Их интеграция создаёт теоретически обоснованную базу для обучения аудированию. Предложенная модель непосредственно применима в контексте реформирования школьного образования Узбекистана.

Ключевые слова: метакогнитивные стратегии, аудирование, цифровая среда, обучение иностранному языку, саморегуляция, 7-8 классы, метакогнитивная осведомлённость, цифровая педагогика.

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA INGLIZ TILIDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMALARINI METAKOGNITIV STRATEGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Tinglab tushunish – chet tilini o'rganishda eng ko'p kognitiv kuch talab qiladigan ko'nikma. Ayni paytda, u metodika jihatidan eng kam tizimli o'rgatiladigan ko'nikma hamdir. Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida 7-8-sinf o'quvchilarida ingliz tilida tinglab tushunish ko'nikmalarini metakognitiv strategiyalar orqali rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi. Scopus, Web of Science va ERIC ma'lumotlar bazalarida tizimli adabiyotlar tahlili o'tkazildi. Natijalar uchta o'zaro bog'liq nazariy tayanch psixolingvistik qayta ishlash, metakognitiv tartibga solish va raqamli pedagogik imkoniyatlarni aniqladi. Ularning integratsiyasi strategiyalarga asoslangan tinglab tushunish ta'limi uchun mustahkam nazariy asos yaratadi. Taklif etilgan framework O'zbekistondagi ta'lim islohotlari kontekstida bevosita qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: metakognitiv strategiyalar, tinglab tushunish, raqamli ta'lim muhiti, chet tili ta'limi, o'z-o'zini boshqarish, 7–8-sinf, metakognitiv xabardorlik, raqamli pedagogika.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mamlakatimizda chet tillarini, avvalo, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan e'tibor tobora ortib bormoqda" [1]. Bu siyosiy yo'llanma ta'lim tizimimizda chet tili o'qitishni yangi bosqichga ko'tarish, xususan raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan zamonaviy ta'lim muhitini shakllantirish zarurligini belgilab beradi.

Biroq bir savol tug'iladi: raqamli vositalar o'z-o'zidan tinglab tushunishni yaxshilaydimi? Tadqiqotlar javob beradi — yo'q. Texnologiya faqat pedagog uni qanday ishlatishiga qarab qimmatli yoki befoyda bo'ladi [2]. Tinglab tushunish sinf

xonasidagi kommunikativ vaqtning 40–50 foizini egallaydi [3], ammo metodika jihatidan o'qish va yozishga nisbatan sezilarli kam e'tibor qaratiladi. Buning sababi chuqur: ko'pchilik tinglab tushunish "o'z-o'zidan rivojlanadi" degan noto'g'ri tasavvurga asoslanadi. Tadqiqotlar esa buning aksini isbotlaydi: tinglab tushunish jarayonini ongli boshqarishni o'rgatilgan o'quvchilar o'rgatilmaganlarga nisbatan ancha yuqori natija ko'rsatadi [4].

Metakognitsiya — o'z kognitiv jarayonlarini bilish va ularni ongli tartibga solish qobiliyati — bu sohada asosiy konstrukt hisoblanadi. Raqamli ta'lim muhitining kengayib borishi esa metakognitiv strategiyalarni yangi texnologik

imkoniyatlar bilan birlashtirish uchun noyob pedagogik sharoit yaratmoqda. Ushbu maqolada quyidagi uchta tadqiqot savoliga javob qidiriladi: (1) Tinglab tushunish psixolingvistik nuqtai nazardan qanday tavsiflanadi? (2) Qaysi metakognitiv strategiyalar raqamli vositalar bilan samarali integratsiya qilinadi? (3) Bu bilimlar O'zbekiston 7–8-sinf kontekstiga qanday tatbiq etilishi mumkin?

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tinglab tushunish metodikasi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar uchta yo'lda rivojlangan: psixolingvistik modellar, metakognitsiya nazariyalari va texnologiya bilan boyitilgan ta'lim. Bu yo'llar hozirgi kunda tobora ko'proq bir-biriga qo'shilib bormoqda.

Psixolingvistik yo'nalishda Anderson [5] tinglab tushunishning uch bosqichli modelini taklif qildi: fonetik dekodlash, sintaktik-semantik tuzilish va ma'no integratsiyasi. Muhimi — bu bosqichlar ketma-ket emas, balki bir vaqtda sodir bo'ladi va har bir bosqichdagi muammo keyingilariga ta'sir qiladi. Buck [6] esa pastdan yuqoriga (bottom-up) va yuqoridan pastga (top-down) qayta ishlash o'rtasidagi farqni aniqladi. Malakatlil tinglovchilar bu ikki jarayonni moslashuvchan tarzda birlashtiradi — bu esa o'z-o'zidan kelmaydi, balki o'rgatilishi kerak.

Metakognitsiya yo'nalishida Flavell [7] "metakognitsiya" terminini kiritib, uni o'z kognitiv jarayonlari haqidagi bilim va ularni boshqarish sifatida ta'rifladi. Brown [8] buni uchta amaliy komponentga aylantirdi: rejalashtirish, monitoring va baholash. Vandergrift [9] ushbu framework ni bevosita tinglab tushunishga tatbiq etdi va oltita strategiyani aniqladi. MALQ (Metacognitive Awareness Listening Questionnaire) [10] vositasi esa bu strategiyalarni empirik o'lchash imkonini berdi va o'nlab mamlakatlarda kross-kulturel validatsiyadan o'tdi.

Raqamli ta'lim yo'nalishida Dabbagh va Kitsantas [11] DLEni o'quvchilarga ko'p kontekstda o'z-o'zini boshqaruvchi o'rganishga imkon beruvchi tizim sifatida ta'rifladi. Reinders va White [12] esa til ta'limi uchun raqamli muhitni uchta o'lcham bo'yicha baholashni taklif qildi: interaktivlik, adaptivlik va reflektivlik. Bu o'lchamlar metakognitiv strategiyalar maqsadlari bilan to'liq mos keladi. O'zbekiston kontekstida Rakhimova [13] va Yusupova [14] mahalliy ingliz tili o'qituvchilarining metakognitiv strategiya ta'limi bo'yicha kasbiy tayyorgarligida jiddiy kamchiliklar borligini aniqladilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada Kitchenham va Charters [15] ko'rsatmalari asosida tizimli adabiyotlar tahlili (Systematic Literature Review — SLR) qo'llanildi. SLR — bu oldindan belgilangan mezonlar asosida

1-jadval. Metakognitiv strategiyalar taksonomiyasi va raqamli vositalar bilan integratsiyasi

Strategiya	Ta'rif	Tinglab tushunishda qo'llanish	Raqamli vositalar
Rejalashtirish / Bashorat	Tinglashdan oldin maqsad belgilash, mavzuni taxmin qilish	Mavzu, leksika va matn tuzilmasini oldindan ko'zda tutish	Padlet, Nearpod, Google Forms
Diqqatni boshqarish	Vazifaga ongli e'tibor qaratish, chalg'ishlarni bartaraf etish	Uzoq davom etuvchi audiolarda konsratsiyani saqlash	Edpuzzle, Focus-mode ilovalar
Monitoring	Real vaqtda tushunishni kuzatib borish, uzilishlarni aniqlash	No'ma'lum so'zlarni belgilash, qayta tinglash uchun joy qo'yish	Interaktiv transkript, yopiq subtitrlar, Edpuzzle
Muammoni hal qilish	Kontekst va xulosa orqali tushunish to'siqlarini bartaraf etish	Pastdan yuqoriga dekodlash ishlamagan paytda ma'no chiqarish	Lug'at ilovalari, AI yordamchilar
Baholash	Tushunish sifati va strategiya samaradorligini o'zi baholash	Tinglash natijasini tahlil qilish, strategiyani qayta ko'rib chiqish	Raqamli kundalik, MALQ, Google Classroom

ilmiy manbalarni tanlash, tanqidiy baholash va sintez qilish orqali tadqiqot savollariga aniq javob beruvchi metoddir. Tadqiqot falsafasi interpretativizm pozitsiyasida, yo'nalishi esa induktiv mantiqqa asoslanadi.

Adabiyotlar to'rtta bazada — Scopus, Web of Science, ERIC va Google Scholar — Boolean qidiruv satrlari yordamida izlandi: ("metacognitive strategies" OR "metacognition") AND ("listening comprehension" OR "EFL listening") AND ("digital learning" OR "technology-enhanced"). O'zbekiston bo'yicha manbalar milliy jurnal omborlari va Xalq ta'limi vazirligi hujjatlaridan alohida to'plandi.

1979–2023 yillar oralig'ida chop etilgan peer-reviewed maqolalar va monografiyalar; tinglab tushunish, metakognitsiya yoki raqamli pedagogikaga bevosita aloqador manbalar. Dastlabki qidiruvda 74 ta manba aniqlandi. Sarlavha va annotatsiyalarni ko'rib chiqish natijasida 52 tasi saralandi; to'liq matn tahlilidan so'ng 27 ta manba yakuniy tahlilga kiritildi. Bu manbalar to'rtta tematik guruhni qamrab oldi: (1) tinglab tushunishning psixolingvistik modellari; (2) metakognitsiya nazariyalari va strategiyalar taksonomiyasi; (3) raqamli ta'lim muhiti va texnologik imkoniyatlar; (4) O'zbekiston milliy ta'lim konteksti. Tematik sintez modeli [16] tahlil usuli sifatida qo'llanildi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotlar tahlili uchta asosiy natijani ko'rsatdi.

Birinci natija — tinglab tushunishning psixolingvistik murakkabligi. Anderson [5] ning modeli tinglab tushunishning passiv emas, balki faol va bir vaqtda ko'p resurs talab qiluvchi jarayon ekanligini isbotladi. 7–8-sinf EFL o'quvchilari uchun bu ayniqsa qiyin: o'zbek va ingliz tili fonem tizimlari orasidagi farq fonetik dekodlashni og'irlashtirsadi, cheklangan grammatik bilim esa sintaktik tuzilishni sekinlashtiradi. Natijada o'quvchi diqqatini barcha energiyasini dekodlashga sarflaydi va ma'no qurishga resurs qolmaydi. Bu holatni bartaraf etish uchun faqat ko'proq tinglash yetarli emas — ongli strategiyalar zarur.

Ikkinchi natija — metakognitiv strategiyalar va ularning raqamli muhitdagi o'rni. Vandergrift [9] va Goh [4] tomonidan ishlab chiqilgan va MALQ [10] bilan validatsiya qilingan oltita strategiyali taksonomiya tinglab tushunishning to'liq vaqt qatorini — tinglashdan oldin, davomida va keyin — qamrab oladi. Graham va Macaro [17] meta-tahlili strategiyalarga o'qitishning tinglab tushunish ballarini o'rtacha va katta effect size bilan oshirishini ko'rsatdi. Raqamli vositalar esa bu strategiyalarni yangi o'lchamda kuchaytirishi mumkin. Quyidagi 1-jadvalda ushbu integratsiya ko'rsatilgan:

Strategiya	Ta'rif	Tinglab tushinishda qo'llanish	Raqamli vositalar
Mental tarjima	L2 ni L1 ga tarjima qilib tushunishni osonlashtirish	Past darajali o'quvchilar uchun vaqtinchalik ko'mak	Ikki tilli lug'atlar, tarjima ilovalari

Manba: Vandergrift [9], Goh [4] va Vandergrift et al. [10] asosida muallif tomonidan tuzilgan

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, strategiyalarning har biri muayyan raqamli vosita bilan o'ziga xos tarzda scaffolding qilinishi mumkin. Ayniqsa monitoring strategiyasi e'tiborga loyiq: Edpuzzle va interaktiv transkriptlar orqali o'quvchi real vaqtda tushunish sifatini nazorat qila oladi — bu imkoniyat an'anaviy sinfxona sharoitida amalda mavjud emas. Mental tarjima strategiyasiga alohida to'xtalish lozim: u ideal variant emas, lekin past darajali o'quvchilar uchun vaqtinchalik tayanch bo'lishi mumkin va buni inkor etish o'rninga ongli tarzda boshqarish tavsiya etiladi.

Uchinchi natija — O'zbekiston kontekstidagi tafovut. Xalq ta'limi vazirligi [18] 7–8-sinf uchun tinglab tushunishni asosiy kompetensiya sifatida belgilagan. Ammo o'quv dasturlari tinglab tushunishni rivojlantirishning jarayon (strategiya) tomoni haqida deyarli ko'rsatma bermaydi. Rakhimova [13] tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, Toshkent viloyati maktablarida so'rovga jalb qilingan ingliz tili o'qituvchilarining aksariyati metakognitiv strategiyalarga o'qitish bo'yicha hech qanday kasbiy tayyorgarlik olmagan. Qozog'iston, Rossiya va Janubiy Koreya tajribasini qiyosiy tahlil qilgan Kalandarova [19] ushbu mamlakatlarda metakognitiv strategiya ta'limi milliy standartlarga allaqachon kiritilganligini qayd etdi — bu O'zbekistonda ham shunga o'xshash yo'lda ilgari borish uchun aniq yo'llanma bo'lishi mumkin.

Xulosa. Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida metakognitiv strategiyalar orqali tinglab tushunish

ADABIYOTLAR

- Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 464 b.
- Hattie J. Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. – New York: Routledge, 2009. – 392 p.
- Vandergrift L., Goh C.C.M. Teaching and learning second language listening: Metacognition in action. – New York: Routledge, 2012. – 304 p.
- Goh C.C.M. Metacognitive instruction for second language listening development // RELC Journal. – 2008. – Vol. 39(2). – P. 188–213.
- Anderson J.R. The architecture of cognition. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983. – 345 p.
- Buck G. Assessing listening. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 259 p.
- Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34(10). – P. 906–911.
- Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms // Metacognition, motivation, and understanding / Eds. F. Weinert, R. Kluwe. – Erlbaum, 1987. – P. 65–116.
- Vandergrift L. Listening to learn or learning to listen? // Annual Review of Applied Linguistics. – 2004. – Vol. 24. – P. 3–25.
- Vandergrift L., Goh C.C.M., Mareschal C., Tafaghodtari M.H. The Metacognitive Awareness Listening Questionnaire: Development and validation // Language Learning. – 2006. – Vol. 56(3). – P. 431–462.
- Dabbagh N., Kitsantas A. Personal learning environments, social media, and self-regulated learning // Internet and Higher Education. – 2012. – Vol. 15(1). – P. 3–8.
- Reinders H., White C. 20 years of autonomy and technology: How far have we come and where to next? // Language Learning & Technology. – 2016. – Vol. 20(2). – P. 143–154.
- Rakhimova M. EFL listening instruction in Uzbek secondary schools: Challenges and prospects // Uzbek Journal of Educational Sciences. – 2022. – Vol. 5(3). – P. 77–91.
- Yusupova N. Problems of teaching listening comprehension in Uzbek secondary schools // Journal of Foreign Language Teaching. – 2020. – Vol. 3(1). – P. 45–52.
- Kitchenham B., Charters S. Guidelines for performing systematic literature reviews in software engineering. – Keele University: EBSE Technical Report, 2007.
- Thomas J., Harden A. Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews // BMC Medical Research Methodology. – 2008. – Vol. 8. – P. 45.
- Graham S., Macaro E. Strategy instruction in listening for lower-intermediate learners of French // Language Learning. – 2008. – Vol. 58(4). – P. 747–783.
- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Ingliz tili fani o'quv dasturi (5–9-sinflar). – Toshkent: XTMT, 2017.
- Kalandarova D. Comparative analysis of digital ELT frameworks in Central Asia // Journal of Language Education Research. – 2023. – Vol. 6(1). – P. 12–28.